

ISPITIVANJE SOCIOMETRIJSKE STRUKTURE I SOCIJALNE PERCEPCIJE U RAZREDIMA SA CJELODNEVNOM NASTAVOM I U RAZREDIMA S TAKOZVANOM KLASIČNOM NASTAVOM

ZORA RABOTEG - ŠARIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 301.151
Izvorni znanstveni rad

Na četvrtim razredima osnovne škole (dva razreda u kojima je organizirana cjelodnevna nastava i dva razreda u kojima je organizirana poludnevna nastava) primijenjena je sociometrijska tehnika s neograničenim brojem biranja i odbijanja, da bi se utvrdilo da li oblik boravka u školi utječe na strukturu međusobnih odnosa u razrednom kolektivu. Učenici su birali svoje drugove prema tri sociometrijska kriterija izbora. Isti kriteriji upotrebljeni su i pri ispitivanju percepcije vlastitog statusa u grupi. U ovom slučaju učenici su nagadali tko je, od njihovih drugova iz razreda, njih odabrao za vršenje svake pojedine aktivnosti.

Svi podaci su sažeti u $N \times N$ matrice na osnovi kojih je izvršena daljnja analiza rezultata, posebno za razrede sa cjelodnevnom nastavom i za razrede s tzv. klasičnom nastavom. Sociometrijska struktura razreda definirana je distribucijom socijalnog statusa učenika i veličinom grupnih indeksa. Točnost percepcije učenika izražena je proporcijom slaganja očekivanih i primljenih pozitivnih i negativnih glasova.

Analiza dobivenih rezultata pokazuje da nema razlike u sociometrijskoj strukturi razreda sa cjelodnevnom nastavom i razreda s tzv. klasičnom nastavom. Također ni razlike u točnosti percipiranja svog statusa u grupi, među učenicima koji pohađaju razrede s različito organiziranom nastavom, nisu statistički značajne.

Uvod

Najranija istraživanja interpersonalnih odnosa unutar grupa bila su pretežno spekulativnog i literarnog karaktera. Pojavom sociometrijske tehnike u ispitivanju interpersonalnih odnosa uvodi se mjerenje kojeg do tada nije bilo i time se proširuju mogućnosti za znanstveno istraživanje socijalnih struktura i za upoznavanje osoba koje pripadaju tim strukturama. Sociometrijsko mjerenje je sredstvo procjenjivanja privlačenja ili privlačenja i odbijanja u određenoj grupi. A. Bjerstedt (1) definira sociometriju kao kvantitativno tretiranje izvjesnih tipova međuljudskih odnosa, i to odnosa preferencije. Najopćenitiji zadatak sociometrije predstavlja proučavanje neformalnog strukturalnog aspekta socijalne grupe i psihološke atmosfere koja vlada u njoj. Kao što je poznato, usporedo s formalnom strukturom međusobnih odnosa članova grupe uspostavlja se sistem neformalnih međusobnih odnosa, zasnovanih na emocionalnoj prirodi ljudske društvenosti. Karakteristike takve neformalne strukture ovise o vrijednosnim orijentacijama članova grupe, njihovoj percepciji i međusobnim shvaćanjima, uzajamnim ocjenama i samoocjenama. Za sociometrijska istraživanja je važna činjenica da se svaka struktura neformalnog karaktera projicira na formalnu strukturu, tj. na sistem radnih, oficijelnih odnosa, i tim samim utječe na funkcioniranje

kolektiva i na njegovu efikasnost. Zbog toga se sociometrijska tehnika primjenjuje ne samo za dijagnosticiranje međusobnih odnosa članova grupe, nego i u svrhu njihovog mijenjanja, poboljšavanja i usavršavanja.

Pod socijalnom percepcijom podrazumijeva se opažanje niza fenomena, kao što su interakcije, međuljudski odnosi, emocije, motivi, karakteristike ličnosti, inteligencija i sve ono što se odnosi na percipiranje ličnosti kao pojedinca ili na percipiranje grupe (V. Smiljanić - Čolanović, 7). Kao posebna vrsta socijalne percepcije često se proučava i autopercepcija ili opažanje samog sebe. Još je Moreno (1942) u svojim ispitivanjima uključivao procjene ispitanika o tome što drugi misle o njemu. To je tzv. »sociometrijsko samoprocjenjivanje«. Tagiuri (1952) je usavršio i razvio ovaj pristup i ukazao na njegovu korist u proučavanju socijalne percepcije. Točnost s kojom netko percipira biranja i odbijanja svojih drugova i uvjeti pod kojima se događaju sistematske distorzije ovih percepcija je važna dodatna varijabla u sociometrijskoj situaciji (navedeno prema G. Lindzey i D. Byrne, 4). Ispitivanje socijalne percepcije, zajedno sa sociometrijskim ispitivanjem omogućuje nam da dobijemo potpuniju sliku o odnosima koji prevladavaju među članovima pojedine grupe. Kod nas su prva ispitivanja interpersonalnih odnosa pomoću sociometrijske tehnike izvršile B. Lazić (2) i V. Smiljanić - Čolanović (6). Ta, a i većina kasnijih istraživanja (Lazić, 3; Smiljanić - Čolanović, 7; Todorovski, 8; Živković, 9), provedena su na razrednim kolektivima osnovnih škola. Sociometrijska tehnika se relativno lako i jednostavno primjenjuje, zanimljiva je i učenicima i nastavnicima, a daje nam mnoštvo podataka čija je upotrebljivost i praktična korist velika. Stoga iznenađuje činjenica da se ona kod nas još uvijek malo koristi, na što ukazuje malen broj radova iz tog područja.

Cilj i problem

Naše ispitivanje potaknuto je jednom situacijom iz prakse, a to je uvođenje cjelodnevnog nastave u nekim osnovnim školama. Učenici odjeljenja cjelodnevnog tipa borave u školi od 8 do 16 sati. Njihov boravak je kroz to vrijeme organiziran tako da se na optimalan način izmjenjuje nastava, samostalan rad i provođenje slobodnog vremena.

Različiti stručnjaci koji se bave problemima odgoja i obrazovanja ističu mnoge prednosti cjelodnevnog tipa boravka učenika u odnosu na klasični tip. Između ostalog navodi se npr. da se tako može potpunije utjecati na formiranje pozitivnog kolektiva, na razvoj osobina mlade ličnosti. Vrijeme određeno za samostalan rad provodi se tako da učenici zajednički ponavljaju i utvrđuju gradivo, pišu zadatke, diskutiraju i pomažu jedni drugima. Stoga se još navodi da kolektivni oblici učenja proširuju komunikativne veze, stvaraju povoljnu motivacionu atmosferu, čime se izbjegavaju određene negativne strane i krajnosti individualnog rada, kao što su učenička zatvorenost i izoliranost. Mišljenja o prednostima ili nedostacima ovakvog tipa nastave uglavnom se zasnivaju na podacima o uspjehu učenika, zadovoljstvu roditelja, nastavnika i sl., dok su ostali aspekti boravka učenika u školi zanemareni. Zbog toga nam se nametnula potreba i za ispitivanje međusobnih odnosa učenika u razredima u kojima je organizirana cjelodnevna nastava, kao i u razredima s poludnevnom nastavom.

Naše ispitivanje pokušalo je dati odgovor na sljedeće probleme:

1. Da li postoji razlika u sociometrijskoj strukturi razreda sa cjelodnevnom boravkom i razreda s poludnevnom boravkom učenika?

2. Da li postoji razlika u točnosti percipiranja svog statusa u grupi među učenicima koji pohađaju ta dva različita tipa boravka u školi?

Cilj ispitivanja je da se provjeri da li različiti oblik boravka učenika u školi utječe na jedan važan aspekt razrednog kolektiva, a to je struktura međusobnih odnosa u njemu.

Metoda

Ispitanici

Ispitivanja smo obavili na četvrtim razredima jedne osnovne škole u Zagrebu. Istraživanjem su obuhvaćena četiri razreda, i to dva razreda u kojima je organizirana cjelodnevna nastava (IV^c i IV^d razred) i dva razreda s tzv. klasičnom nastavom (IV^a i IV^b razred). Broj ispitanika prikazan je u tablici 1.

Razred	Djevojčice	Dječaci	Svi ispitanici
IV ^a	13	15	28
IV ^b	13	14	27
IV ^c	10	16	26
IV ^d	11	16	27
Ukupno	47	61	108

Instrumenti ispitivanja

Primijenili smo sociometrijski test s neograničenim brojem pozitivnih i negativnih izbora. Ispitanici su birali partnere prema tri sociometrijska kriterija: 1. odlazak na ljetovanje, 2. učenje u grupi i 3. druženje izvan škole, posjećivanje i zajedničko igranje.

Odabrali smo ove kriterije jer su to relativno »širi« kriteriji koji prekrivaju one aspekte odnosa u grupi koji su u vezi s formaliziranim i neformaliziranim aktivnostima, te se upotrebom takvih kriterija može dobiti opća slika o interpersonalnim odnosima.

Sociometrijski test je sadržavao šest pitanja:

1. S kojim biste drugovima i drugaricama iz razreda najradije pošli na ljetovanje?
2. S kojim drugovima i drugaricama iz razreda ne biste nikako pošli na ljetovanje?
3. S kojim drugovima i drugaricama iz razreda biste najviše željeli učiti zajedno u grupi?
4. S kojim drugovima i drugaricama iz razreda ne biste nikako željeli učiti zajedno u grupi?

5. S kojim biste se drugovima i drugaricama iz razreda najviše željeli družiti izvan škole, posjećivati se i zajedno igrati?
6. S kojim drugovima i drugaricama iz razreda se ne biste željeli družiti izvan škole, posjećivati se i zajedno igrati?

Pri ispitivanju socijalne percepcije učenika upotrebljeni su isti kriteriji izbora, samo što su ovdje pitanja upotrebljena u nešto drukčijem obliku. Tako su npr. kod prvog kriterija izbora učenici odgovarali na ova pitanja: Što misliš, tko je od tvojih drugova i drugarica iz razreda tebe izabrao da zajedno pođete na ljetovanje? Što misliš, tko je od tvojih drugova i drugarica iz razreda napisao da ne bi pošao s tobom na ljetovanje? Dakle, dok su kod sociometrijskog testa ispitanici trebali navesti imena onih drugova koje bi odabrali ili odbili za vršenje svake pojedine aktivnosti, kod testa socijalne percepcije perspektiva je obrnuta, tj. ispitanici nagađaju koji učenici su njih odabrali ili odbili za vršenje svake pojedine aktivnosti.

Rezultati i diskusija

Sređivanje podataka o sociometrijskoj strukturi razreda

Za obradu podataka o sociometrijskoj strukturi razreda koristili smo $N \times N$ matrice. U $N \times N$ matrice unose se svi pojedinačni podaci biranja, odbijanja i indiferentnosti. U redove matrice unose se posebnim simbolima podaci o biranjima koja vrši ispitanik, a iz stupaca matrice mogu se očitati biranja koja dobiva od drugih svaki pojedini član grupe. Pošto su u ispitivanju upotrebljena tri kriterija izbora, a ispitana su četiri razreda, napravili smo dvanaest takvih matrica. Podaci iz ovih matrica poslužili su za određivanje sociometrijskog statusa ispitanika, tj. položaja koji svaki pojedini ispitanik zauzima u svojoj grupi. Položaj svakog ispitanika određen je algebarskim zbrajanjem broja osoba koje su u tri aspekta biranja barem jedanput birale tog ispitanika i broja osoba koje su ga u tri aspekta barem jedanput odbile. Ove rezultate je bilo potrebno klasificirati, da bi diferencirali ispitanike s obzirom na njihov položaj u grupi. Poslužili smo se klasifikacijom koju predlaže B. L a z i ć (3). Kao točka referencije na skali položaja uzima se vrijednost nula, od koje su granice pojedinih kategorija položaja na jednu i na drugu stranu određene izvjesnim postotkom učenika u razredu koji su subjekta prema njegovu konačnom rezultatu u testu izabrali ili odbili. U srednju kategoriju položaja ili kategoriju indiferentnosti ulaze ispitanici koje je izabralo od 0 do najviše 10% učenika u razredu i ispitanici koje je odbilo od 0 do najviše 10% učenika. Za svaku sljedeću višu ili nižu kategoriju položaja uzima se interval od 20% od $N-1$ učenika u razredu. Nakon što smo konačni rezultat svakog ispitanika izrazili kao postotak od $N-1$, izvršili smo klasifikaciju ispitanika u sedam kategorija. Prva kategorija označava izrazito niski položaj u grupi, druga vrlo niski, treća niski, četvrta ni niski ni visoki, peta visoki, šesta vrlo visoki i sedma izrazito visoki položaj u grupi. Kad smo ovako klasificirali ispitanike s obzirom na položaj koji zauzimaju u svom razredu dobili smo sljedeće distribucije:

Tablica 2.

Distribucija učenika razreda s poludnevnom nastavom u kategorijama sociometrijskog statusa

KATEGORIJA POLOŽAJA	I	II	III	IV	V	VI	VII	N
% koji bira	—70 i više	—50	—30	—10, 0, +10	+30	+50	+70 i više	
Razred IV ^a	0	3	3	9	7	4	2	28
Razred IV ^b	2	3	3	3	5	7	4	27
UKUPNO	2	6	6	12	12	11	6	55

Tablica 3.

Distribucija učenika razreda sa cjelodnevnom nastavom u kategorijama sociometrijskog statusa

KATEGORIJA POLOŽAJA	I	II	III	IV	V	VI	VII	N
% koji bira	—70 i više	—50	—30	—10, 0, +10	+30	+50	+70 i više	
Razred IV ^c	2	2	5	2	6	6	3	26
Razred IV ^d	3	4	1	4	8	4	3	27
UKUPNO	5	6	6	6	14	10	6	53

U vezi s prvim problemom rada zanimalo nas je da li se razredi sa cjelodnevnom i s klasičnom nastavom razlikuju po broju učenika koji prema svom socijalnom statusu zauzimaju niski, indiferentni ili visoki položaj. Zbog toga smo, pomoću hi-kvadrat testa, utvrdili da li postoji statistički značajna razlika između kumuliranih distribucija socijalnog statusa učenika u razredima s različito organiziranom nastavom. Dobili smo vrijednost hi-kvadrata od 3,438 koja uz $n' = 6$ nije statistički značajna. Prema tome, nema razlike u sociometrijskoj strukturi ovih razreda.

Sociometrijski grupni indeksi pružaju dodatne korisne informacije o karakteristikama grupe. Na osnovu podataka iz $N \times N$ matrice izračunali smo pet grupnih indeksa. Da bi dobili podatke o grupnoj koheziji, tj. međusobnom privlačenju pojedinaca koji sačinjavaju razred, izračunali smo indeks grupne kompatibilnosti (IGKom), indeks grupne kohezije (IGK) i indeks afektivne atmosfere (IAA). Indeks grupne kompatibilnosti izračunali smo na taj način što smo broj uzajamnih glasova podijelili

brojem članova grupe. Indeks grupne kohezije pokazuje odnos između broja uzajamnih glasova i mogućeg broja uzajamnih glasova u grupi. Ovi indeksi ukazuju na integriranost kolektiva. Indeks afektivne atmosfere dobije se tako da se zbroj pozitivnih glasova podijeli sa zbrojem pozitivnih i negativnih glasova. Ovim indeksom se, dakle, mjeri odnos između pozitivnih i negativnih glasova u grupi. Ako su svi glasovi pozitivni indeks je 1, a ako su svi glasovi negativni veličina indeksa jednaka je nuli. Za izračunavanje indeksa grupne ekspanzivnosti (IGE) koriste se također svi glasovi, tako da se ukupan zbroj i pozitivnih i negativnih glasova podijeli brojem članova grupe. Ovaj indeks označava prosječan broj osoba koje ulaze u područje učenikova afiniteta. Da bi se dobili podaci o napetosti u grupi, zategnutosti međusobnih odnosa, netrpeljivosti i odbojnosti unutar grupe, koristimo se indeksom grupne tenzije (IGT), koji predstavlja prosječan broj negativnih glasova u razredu ili broj negativnih glasova koji pripadaju jednom članu grupe.

Sve navedene indekse računali smo posebno za svaki kriterij biranja i za svaki razred. Zatim smo izračunali prosječnu vrijednost pojedinog grupnog indeksa za razrede sa cjelodnevnom nastavom i za razrede s klasičnom nastavom, i to za svaki kriterij posebno.

Tablica 4.

Prosječni grupni indeksi u razredima sa cjelodnevnim boravkom i u razredima s poludnevnim boravkom učenika

Razredi	Kriterij	IGK	IGKom	IAA	IGE	IGT	
P O L U D N E V N I	B O R A V A K E	I	0,17	2,35	0,63	13,31	4,92
		II	0,12	1,51	0,58	11,52	4,91
		III	0,12	1,65	0,63	10,18	3,81
C J E L O D N E V N I	B O R A V A K E	I	0,16	2,20	0,59	13,98	5,85
		II	0,12	1,52	0,56	10,81	4,82
		III	0,12	1,53	0,55	10,40	4,65

kriterij I = odlazak na ljetovanje

kriterij II = učenje u grupi

kriterij III = druženje izvan škole, posjećivanje i igranje

Iz vrijednosti indeksa grupne ekspanzivnosti (IGE) može se vidjeti da su učenici vršili veliki broj biranja i odbijanja, iako im je u uputi naglašeno da navedu samo one osobe koje najviše ili najmanje preferiraju. Odnos između broja pozitivnih i negativnih glasova pokazuje nam indeks afektivne atmosfere (IAA). Ako je taj broj jednak, indeks iznosi 0,50. Dobiveni indeksi su tek nešto veći od 0,50, što nam ukazuje na činjenicu da su učenici dosta slobodno izražavali svoje negativne stavove prema drugima. To se vidi i iz vrijednosti indeksa grupne tenzije (IGT). U prosjeku, svaki učenik ne bi s 4—5 osoba nikako želio kontaktirati. Indeksi grupne kohezije i kompatibilnosti (IGK, IGKom), pokazuju relativno nisku koheziju svih razrednih kolektiva. Od mogućih uzajamnih glasova ostvareno je najšeeće samo oko 12%, a prosječan broj uzajamnih glasova po osobi je nešto manji od dva.

Kako se iz tablice 4. vidi, vrijednosti različitih grupnih indeksa, a također i odnosi među njihovim veličinama su podjednaki i u razredima sa cjelodnevnom nastavom i u razredima s klasičnom nastavom. Prema tome, ovi se kolektivi ne razlikuju s obzirom na međusobne odnose koji u njima prevladavaju.

Sređivanje podataka o socijalnoj percepciji učenika

Analizu podataka o socijalnoj percepciji učenika vršili smo prema postupku A. Bjerstedta (1). Da bi se moglo usporediti u kojoj mjeri se nagađanja učenika o biranjima koja drugi vrše u odnosu na njih slažu sa stvarnim biranjima koja dobivaju od drugih osoba, podaci o socijalnoj percepciji unose se posebnim simbolima u iste matrice zajedno s podacima sociometrijskog testa. Na taj način se može vidjeti koliko je izbora, pozitivnih ili negativnih, praćeno očekivanjima ispitanika da će biti izabrani odnosno odbijeni. Slaganja između primljenih i očekivanih glasova ukazuju na točnost percepcije ispitanika. Ova slaganja su izražena u postotku od ukupnog broja primljenih glasova, posebno za svaki kriterij biranja. Rezultati su navedeni u tablicama 5. i 6.

Tablica 5.

Točnost percepcije pozitivnih reakcija drugih osoba

Oblik nastave	Kriterij I		Kriterij II		Kriterij III	
	p	pp'	p	pp'	p	pp'
Poludnevni	461	45	363	39	350	42
Cjelodnevni	430	39	317	43	305	47

p = ukupan broj primljenih pozitivnih biranja

pp' = slaganje između primljenih pozitivnih glasova i očekivanja učenika da će biti izabrani, izraženo u postotku od ukupnog broja primljenih pozitivnih biranja

Tablica 6.

Točnost percepcije negativnih reakcija drugih osoba

Oblik nastave	Kriterij I		Kriterij II		Kriterij III	
	n	nn'	n	nn'	n	nn'
Poludnevni	271	23	269	21	209	22
Cjelodnevni	309	27	255	15	246	22

n = ukupan broj primljenih negativnih glasova

nn' = slaganje između primljenih negativnih glasova i očekivanja učenika da će biti odbijeni, izraženo u postotku od ukupnog broja primljenih negativnih biranja

Općenito su učenici u relativno malom broju slučajeva točno procijenili reakcije drugih osoba (kod pozitivnih biranja u otprilike 40% slučajeva uz svaki kriterij izbora, kod negativnih biranja u oko 20% slučajeva). Postotak točnih nagađanja je kod svih učenika dvostruko veći uz pozitivna nego uz negativna biranja. Izgleda da su učenici više svjesni toga tko prema njima ima pozitivan stav, nego li tko prema njima ima negativan stav. U vezi s drugim problemom rada u prvom redu nas je zanimalo da li se učenici razreda sa cjelodnevnom nastavom i razreda s tzv. klasičnom nastavom razlikuju u točnosti percipiranja svog statusa u grupi. Proporcije slaganja između različitih očekivanja ispitanika i primljenih pozitivnih ili negativnih glasova donekle se razlikuju među učenicima tih razreda. Da bi vidjeli da li su ove razlike statistički značajne, testirali smo svaku razliku između dobivenih proporcija posebno za svaki kriterij biranja pomoću formule za standardnu pogrešku razlike proporcija velikih nezavisnih uzoraka (B. P e t z, 4). Sve izračunate t-vrijednosti nisu statistički značajne. Dakle, možemo zaključiti da nema razlike u točnosti percipiranja svog statusa u grupi između učenika razreda sa cjelodnevnom nastavom i razreda s tzv. klasičnom nastavom.

Budući da je cjelodnevna nastava organizirana tako da učenici više vremena provode zajedno i sudjeluju zajedno u nizu različitih aktivnosti koje nisu vezane isključivo uz učenje i rad, moglo bi se očekivati da se socijalna struktura razreda ovakvog tipa razlikuje od socijalne strukture razreda u kojima se provodi poludnevna nastava. Nadalje, bilo bi opravdano očekivati da će učenici koji su duže zajedno i imaju veće mogućnosti kontaktiranja u različitim situacijama, a time i više iskustva u međusobnim odnosima, moći bolje procijeniti reakcije drugih u odnosu na njih. Međutim, naši rezultati pokazuju da je struktura međusobnih odnosa i socijalna percepcija podjednaka u različitim uvjetima organizacije nastave. Uz ovakav zaključak vežu se i neka ograničenja koja proizlaze iz karakteristika upotrebljenog uzorka. Ispitivanje je provedeno na prigodnom uzorku, i to samo na učenicima četvrtih razreda, pa se dobiveni rezultati odnose samo na taj uzrast. Rezultati socijalne percepcije učenika pokazuju da na ovom uzrastu nema pravilnog opažanja svog socijalnog statusa. Slični rezultati dobiveni su i u nekim drugim istraži-

vanjima (Bjerstedt, 1; Smiljanić-Čolanović, 7). Izgleda da su učenici ovog uzrasta još uvijek suviše mladi da bi mogli točno identificirati reakcije drugih, te je to moglo prikriti eventualno djelovanje različite organizacije nastave.

Da bi se mogli bolje objasniti rezultati koji se odnose na sociometrijsku strukturu razreda, potrebno je razmotriti i neke karakteristike upotrebljenih kriterija biranja. Kada se za svakog učenika odredi sociometrijski status na osnovu svakog kriterija posebno, mogu se izračunati interkorelacije u statusu učenika u pojedinim kriterijima. Dobili smo ove korelacije između kriterija upotrebljenih u našem istraživanju: $r_{1,2} = 0,91$; $r_{1,3} = 0,87$ i $r_{2,3} = 0,81$. B. Lazić je u svojem istraživanju (3) također dobila visoke korelacije između upotrebljenih kriterija izbora i ona ih objašnjava time što ispitanici ocjenjuju one između kojih trebaju odabrati partnere za određenu aktivnost ne samo na osnovu jednog specifičnog faktora, već na osnovu čitavog niza faktora. Ispitanik bira za jedan kriterij različite osobe, koje može onda odabrati i u drugim situacijama koje sadrže iste zajedničke faktore. A. Bjerstedt (1) također smatra da ispitanici u sociometrijskoj situaciji pokazuju generalizirani stav prihvaćanja i neprihvaćanja, te uslijed toga ne procjenjuju objekt biranja samo na osnovu specifičnog kriterija izbora. Budući da su u ovom ispitivanju dobivene jako visoke korelacije između kriterija biranja, a i na osnovu podataka drugih autora, možemo zaključiti da ispitanici pri procjenjivanju svojih drugova pokazuju generalizirane preferencije, tj. da socijalna prihvatljivost i poželjnost nije vezana samo uz jednu situaciju, nego se prenosi i na druge situacije interakcija. Vjerojatno uslijed toga i razlike u načinu provođenja vremena u razredima s različito organiziranom nastavom ne uvjetuju razlike u strukturi međusobnih odnosa u tim razredima.

Literatura

1. A. Bjerstedt, *Interpretations of sociometric choice status*, Enjar Munksgaard, Kopenhagen 1956.
2. B. Lazić, »Stav i položaj učenika u razrednom kolektivu«, *Pedagoški rad*, br. 8 i 9, str. 422—428, 490—498, Zagreb 1954.
3. B. Lazić, *Školski uspjeh učenika u odnosu na položaj u strukturi razrednog kolektiva*, disertacija, 1959.
4. G. Lindzey i D. Byrne, »Measurement of social choice and interpersonal attractiveness«, u: G. Lindzey i E. Aronson (Eds) — *Handbook of Social Psychology*, Reading Mass, Addison-Wesley 1968.
5. B. Petz, *Osnovne statističke metode*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb 1974.
6. Smiljanić-Čolanović, »Socijalni odnosi među učenicima i zavisnost tih odnosa od porodičnih i drugih uslova«, *Savremena škola*, br. 3—4, str. 185—195, Beograd 1954.
7. V. Smiljanić-Čolanović, *Sociometrija i ispitivanje socijalne percepcije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1973.
8. N. Todorovski, »Sociometrijski status u ograničenom i neograničenom izboru, *Revija za psihologiju*, Vol. 4, br. 1, str. 53—58, Zagreb 1974.
9. M. Živković, »Vrednost ego — ideala kao funkcija položaja na sociometrijskom testu«, *Revija za psihologiju*, Vol. 4, br. 1, str. 59—62, Zagreb 1974.